

Nederlandse politieke cultuur van 1870 tot heden

Friso Wielenga:

Die Niederlande. Politik und politische Kultur im 20. Jahrhundert. (Aus dem Niederländischen von Annegret Klinzmann, Mechthild Ragg und Dorothea Raspe).

Münster/New York/Berlijn/München: Waxmann, 2008; 400 blz.; 24,90 euro; ISBN: 978-3-8309-1844-8

Er is haast geen buurland te noemen waarmee we ons als Duitsers zo verbonden voelen als met Nederland, niet alleen op taalkundig, maar ook op historisch, cultureel, economisch en politiek gebied. Taalkundig gezien hebben Duits en Nederlands bijvoorbeeld hun gemeenschappelijke wortels in het Nederfrankisch en het Nedersaksisch, wat het voor ons relatief eenvoudig maakt de taal van het buurland te leren. De stamvader van het Nederlandse koningshuis, Willem van Oranje, is in Dillenburg in het Duitse Hessen geboren. Tot op de dag van vandaag ligt daar nog het voorvaderlijk landgoed van de koninklijke familie (het Nederlandse volkslied begint dan ook met de woorden: 'Wilhelmus van Nassouwe ben ik van Duitsen bloed'). Op economisch gebied is de band tussen beide landen zo sterk, dat de bilaterale betrekkingen al sinds vele jaren tot de meest intensieve ter wereld behoren, en wat de politiek betreft hebben de Nederlanders ons nog in het midden van de vorige eeuw met hun beroemde 'poldermodel' laten zien hoe een sputterende banenmotor weer effectief kan draaien – een model dat in Duitsland echter met maar weinig succes onder de naam 'Bündnis für Arbeit' gekopieerd is.

Het is voor Duitsers dan ook interessant eens wat meer naar het buurland te kijken. Tot voor kort was men echter vooral op het – inmiddels alweer 25 jaar oude – standaardwerk van Horst

Lademacher' aangewezen, als men zich een overzicht wilde verschaffen van de moderne geschiedenis van Nederland; bovendien eindigt zijn boek met het verlies van de voormalige kolonie Nederlands Oost-Indië, het hedendaagse Indonesië, in 1949. Was men dus geïnteresseerd in de tijd erna, dan moest men het met afzonderlijke werken doen.

Dit verandert allemaal met het nieuwste werk van Friso Wielenga, hoogleraar geschiedenis en directeur van het Zentrum für Niederlande-Studien in Münster. Wielenga, expert op het gebied van de Duits-Nederlandse geschiedenis, biedt in zijn boek een even omvangrijk als ook genuanceerd overzicht van de belangrijkste maatschappelijke, politieke en economische ontwikkelingen van Nederland in de 20ste eeuw, om precies te zijn, vanaf ongeveer 1870 tot heden. De aandacht vestigt hij daarbij vooral op de verschuivingen die de politieke cultuur in Nederland de laatste eeuw heeft doorgemaakt.

De auteur, die in de 'politischen Geschichte der Niederlande des 20. Jahrhunderts [...], im Gegensatz zu der vieler anderer europäischer Länder, keine tiefen Zäsuren, plötzlichen Brüche oder politischen Massenradikalismus' kan ontdekken, onderscheidt in zijn beschrijving van de moderne geschiedenis van het koninkrijk zes relatief duidelijk van elkaar afgebakende perioden: de politieke en economische modernisering (1870-1918); de periode van de verzuiling, stabiliteit en crisis (1918-1940); die van de oorlog en de Duitse bezetting (1940-1945); de periode van de wederopbouw tussen vernieuwing en restauratie (1945-1958); de periode van het maatschappelijk protest, de ontzuiling en de participatie (1958-1977); en, als laatste, de periode van het realisme, de opnieuw

verworven politieke consensus en de zoektocht naar een nieuw evenwicht (1977-2007).

Wil men het moderne Nederland begrijpen, dan is één van de meest verlichtende hoofdstukken van het boek toch wel dat over het fenomeen van de zg. 'verzuiling' van Nederland eind 19de eeuw. Bij dit proces schermden de grote religies en levensbeschouwingen – de katholieken, protestanten, sociaaldemocraten en liberalen – zich van elkaar af en begon men zich binnen het eigen geloof respectievelijk de eigen levensbeschouwing te organiseren. Voor een katholiek betekende dit dus bijvoorbeeld, 'dass er selbstverständlich eine katholische (Vor-) Schule besuchte, Mitglied in einem katholischen Sportverein wurde und dadurch auch nahezu ausschließlich katholische Freunde hatte. Später verliebte er sich natürlich in ein katholisches Mädchen, das er dann auch heiratete. [...] Bei Wahlen gab er seine Stimme der katholischen Partei. Er wurde Mitglied in einer katholischen Gewerkschaft, las eine katholische Tageszeitung und hörte die Sendungen des *Katholieke Radio Omroep* (KRO). Sein soziales Leben spielte sich im eigenen katholischen Kreis ab [...]. Er kaufte sein Brot vorzugsweise bei einem katholischen Bäcker, und wenn sein katholisches Leben zu Ende ging, wurde er unter der Federführung eines katholischen Bestattungsunternehmers beerdigt. [...] Von der Wiege bis zur Bahre verkehrte man hauptsächlich im eigenen Kreis, und die große Mehrheit hatte kaum Kontakt zu Mitgliedern anderer Säulen.'

Het is weliswaar zo dat ook in Duitsland rond die tijd verscheidene sociale milieus zich van elkaar afgrensden, maar nergens waren de scheidslijnen tussen de 'zuilen' zo duidelijk zichtbaar als in Nederland. Maatschappelijk overleg kon op deze manier dan ook

alleen tussen de vertegenwoordigers van de top, oftewel de politieke elite van het land, plaatsvinden. Bij dergelijke onderhandelingen werden wel altijd de spelregels van de 'pacificatiedemocratie' gehanteerd, die tot op de dag van vandaag deel uitmaken van de politieke cultuur in Nederland. Voorbeelden hiervan zijn de neiging tot praktijkgericht beleid, pragmatische tolerantie, topoverleg en geheimhouding.

Interessant is het ook te kijken naar de verschillende functies die de verzuiling in de Nederlandse maatschappij had. Naast de maatschappelijke pacificering zorgde deze ook voor sociale controle binnen de zuilen. Tevens bood de verzuiling de mogelijkheid de leden van de desbetreffende zuil in de moderne tijd te introduceren, zonder dat ze hun identiteit verloren. Voor de elite van de religieuze zuilen bood het verschijnsel vooral de kans zich te weren tegen ongewenste invloeden van buitenaf, zoals secularisering, materialisme en klassenstrijd. Tegelijkertijd had ze de mogelijkheid zich binnen de eigen ideologie respectievelijk binnen het eigen geloof te organiseren en zich zowel politiek als maatschappelijk te emanciperen.

De verzuiling stagneerde eind jaren '50 van de vorige eeuw en veranderde door de toenemende individualisering en secularisering van de maatschappij in een proces van 'ontzuiling', wat een breed maatschappelijk protest meebracht. Het bekendste verschijnsel uit deze periode is de in 1965 gestichte 'provobeweging', die het – anders dan de studentenbeweging in Duitsland, die vooral politieke doelen nastreefde – meer om 'clownesk plezier' ging. Met hun plannen om de levenskwaliteit in de steden te verbeteren (de zogenaamde 'witte plannen') waren ze hun tijd ver vooruit, aldus Wielenga. Het protest veranderde het denken van de Nederlanders, dat steeds meer in de richting

van een *permissive society* ging, die het buitenlandse beeld over Nederland tot in de jaren '90 van de vorige eeuw vormde en verbonden was met begrippen als 'nuchterheid' en 'tolerantie'.

Het proces van ontzuiling was ook terug te zien in de diverse politieke partijen in Nederland. Zo voerde deze tot de fusie van de drie grootste christelijke partijen in het huidige CDA. Dit zorgde er op zijn beurt weer voor dat de sociaal-democratische PvdA nu ook stemmen kon werven bij mensen buiten de eigen ideologische zuil. Tegelijkertijd veranderde de politieke cultuur van Nederland: de morele dimensies van de politiek werden belangrijker en bepaalden het politieke handelen. Er kwam, net als in Duitsland, een tijd van 'maakbaarheid'. Men had dus een vast geloof in de mogelijkheid van de staat om richting te geven op het gebied van politiek, maatschappij en economie.

Twee andere grote thema's in het boek zijn de tijd van de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog en het verlies van de voormalige kolonie Nederlands Oost-Indië. Wielenga is hier vooral kritisch over het beeld dat de Nederlanders decennia lang over zichzelf gehad hebben, als een volk dat veel verzet toonde tegen de nationaal-socialistische bezetter, alsmede over de – eufemistisch als 'politieele acties' omschreven – militaire maatregelen tegen de naar autonomie strevende Indonesische bevolking eind jaren '40 van de vorige eeuw. 'Die in die Defensive gedrängten niederländischen Soldaten ergriffen Maßnahmen, die sich kaum von denen der deutschen Truppen in den besetzten Niederlanden unterschieden: standrechtliche Exekutionen, Mord an Unschuldigen, um "Exempel zu statuieren", Folter von Gefangenen, Niederbrennen von Häusern oder sogar ganzen Dörfern.'

Wielenga besteedt eveneens relatief veel aandacht aan de rechtse, populistische politicus Pim Fortuyn,

die na zijn bliksemsnelle opkomst in de Nederlandse politiek in 2002 werd vermoord en wiens partij *Lijst Pim Fortuyn* bij de verkiezingen vlak na zijn dood de op een na meeste stemmen kreeg. Dit kwam als een verrassing, aangezien 70% van de Nederlandse kiezers een half jaar hiervoor nog aangaf vertrouwen te hebben in de toenmalige regering-Kok. 'Nie zuvor in der niederländischen Geschichte', aldus Wielenga, 'hatte sich ein solcher politischer Erdrutsch vollzogen, und nie zuvor war das Verschwinden eines stabilen Bandes zwischen Wählern und Parteien so deutlich geworden.'

Voor iedereen die geïnteresseerd is in de recente geschiedenis van Nederland en het hedendaagse Nederland beter wil begrijpen, is dit boek een absolute aanrader. Friso Wielenga biedt daarin niet alleen een gedifferentieerd beeld van de politieke, economische en maatschappelijke ontwikkelingen van de vorige eeuw, maar hij slaagt er tevens in deze ontwikkelingen aan zijn (Duitse) lezer te verduidelijken door middel van vergelijkingen met soortgelijke verschijnselen in Duitsland. Een pre is ook dat de auteur zich zoveel mogelijk van academisch jargon onthoudt en steeds weer geduldig en glashelder Nederlandse bijzonderheden toelicht. Kortom: een geslaagd stuk geschiedschrijving.

Noot

- 1 Horst Lademacher: *Geschichte der Niederlande: Politik – Verfassung – Wirtschaft*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983.

Gerd Busse

Dr Gerd Busse is sociaal wetenschapper. Hij houdt zich bezig met Duits-Nederlandse vraagstukken, in het bijzonder op het gebied van onderwijs en de arbeidsmarkt. (Vertaling van deze recensie uit het Duits door Bram Berndsen).

Diplomatie: méér dan krijtstreep-pakken en sigaren

**Paul Sharp & Geoffrey Wiseman (red.):
The Diplomatic Corps as an Institution of
International Society.**

*New York: Palgrave Macmillan, 2008; 344 blz.;
\$ 80.00 (£50.00); ISBN: 978-0-2300-0165-7*

In hoofdsteden in heel de wereld rijden diplomaten in auto's met 'CD'-kentekens. 'CD' staat uiteraard voor *corps diplomatique*. Maar wat gaat er schuil achter dit abstracte begrip? Wat kenmerkt het *collectief* van diplomaten in een gastland, en is *deze groep* een speler in de internationale politiek? Dat zijn vragen waar dit boek de aandacht op vestigt.

De introductie en conclusie bespreken de rol van het diplomatieke corps op theoretisch niveau. De overige bijdragen zijn meer analytisch en anekdotisch van aard; ze behandelen de historie en het concept van het corps, en het corps in specifieke steden, omgevingen en crisissituaties. Karakteristiek voor de mix van theorie en praktijk in diplomatieke studie, zijn alle veertien essays geschreven door academici en ervaringsdeskundigen. Dit past bij een publiek dat grotendeels bestaat uit wetenschapslieden en diplomatieke specialisten. Bij sommigen zal de combinatie echter weerstand oproepen, omdat wordt uitgegaan van veel (verschillende) vooronderstellingen en het resultaat een los-vaste bundeling van artikelen is.

In de inleiding bespreekt James Mayall de meest fundamentele vragen die het thema – het diplomatieke corps als instituut in de internationale gemeenschap – inbedden in de leer der internationale betrekkingen. Deze inkadering is één van de meest waardevolle bijdragen van het boek. Mayall begint met de lastige

vraag of het diplomatieke corps als zodanig werkelijk beschouwd kan worden als instituut van de internationale gemeenschap. Zijn (bevestigende) antwoord hierop beargumenteert hij door te stellen dat het diplomatieke corps garant staat voor de soevereine rol van diplomaten, die een praktische en symbolische rol vervullen als diplomatieke institutie in de internationale gemeenschap. Een andere vraag is of het diplomatieke corps de uitdagingen van technologie en ideologisch conflict kan doorstaan. Mayall stelt dat door de globalisering diplomaten alleen maar belangrijker zijn geworden, omdat groeiend nationalisme en grotere toegang tot informatie de religieuze en culturele verschillen versterken. Terrorisme beschouwt hij als de grootste uitdaging voor de diplomatieke professie.

Helaas krijgen Mayalls interessante observaties vrijwel geen navolging in andere hoofdstukken. Weinig aandacht gaat uit naar de vraag wie het nut en de waarde van het diplomatieke corps zal bepalen: hoe om te gaan met de opkomst van landen die niet de structuur maar wel de normen en waarden van het diplomatieke corps als institutie ter discussie stellen? Een land als China is de afgelopen decennia geïntegreerd in het statensysteem, maar stelt gangbare opvattingen over democratie, mensenrechten, intellectueel eigendom en handel met dictaturen ter discussie. Zullen China en andere opkomende mogendheden zich geheel conformeren aan de bestaande diplomatieke mores of zal ook de gevestigde orde veranderen?

De conclusie van de redacteurs in het slothoofdstuk, dat staten de ankers zullen blijven van de internationale gemeenschap en dat het

diplomatieke corps hierbinnen een rol zal behouden, gaat geheel aan deze vraag voorbij.

De meeste auteurs concluderen dat het belang van het corps niet overdreven moet worden, omdat haar leden – diplomaten – constant schipperen tussen belangen van het land dat ze vertegenwoordigen en hun belangen in het diplomatieke corps. Daarnaast neemt de waarde van het corps af naarmate diplomaten onder vreedzame en ordelijke omstandigheden hun werk kunnen uitvoeren.

De gedetailleerde bespreking van de rol van het diplomatieke corps in Rwanda in de jaren '90 slaat een brug tussen het internationale en nationale niveau en is om deze reden interessant. Joyce E. Leader slaagt er als één van de weinigen in het diplomatieke corps als geheel te bespreken. In andere bijdragen lijkt de discussie veelal te gaan over diplomaten in een gastland, die – afhankelijk van de situatie ter plaatse – als geheel of (waarschijnlijk) in kleine groepen of individueel handelen. Dit zien we bijvoorbeeld in de bijdrage van Humayun Kabir, die de reactie van diverse buitenlandse overheden op de crisis in Nepal eind jaren '90 beschrijft. Ook het betoog van Mai'a Davis Cross over de rol van COREPER (de permanente vertegenwoordigers van EU-lidstaten in Brussel) gaat over een specifieke groep diplomaten in plaats van over het Europese of Brusselse diplomatieke corps als geheel.

In zijn bijdrage over de rol van het diplomatieke corps in Skopje in 2001 erkent redacteur Paul Sharp dit probleem met zoveel woorden. Hij stelt dat het werkelijke onderwerp van studie wellicht niet het diplomatieke corps is, maar een diploma-

tieke gemeenschap (blz. 198). Op de vraag wat deze bevinding over de bruikbaarheid van 'het diplomatieke corps' als concept zegt, krijgt de lezer echter geen bevredigend antwoord.

Het boek zou gebaat geweest zijn bij meer aandacht voor conceptuele, normatieve en toekomstgerichte vragen. Daarmee hadden de redacteurs hun eigen conclusie

dat 'het boek meer vragen oproept dan het heeft kunnen beantwoorden' (blz. 265) kunnen ondervangen. Dit neemt echter niet weg dat het merendeel van de essays op zich zelf van goede kwaliteit is. De beschrijvingen van de geschiedenis van het diplomatieke corps en de manier waarop diplomaten werken in uiteenlopende steden en in

specifieke situaties, is interessante kost en biedt nuttige inzichten in de diplomatieke praktijk.

Maaïke Okano-Heijmans

Maaïke Okano-Heijmans is werkzaam als Research Fellow for Asia Studies bij het *Clingendael Diplomatic Studies Programme* (CDSP).

Amerikaans dilemma: democratie in de Golfstaten

Anoushiravan Ehteshami & Steven Wright (red.):

Reform in the Middle East Oil Monarchies.

Reading: Ithaca Press, 2007; x + 309 blz.;

£ 35,-; ISBN: 978-0-86372-323-0

Na '11 september' verkondigde de Amerikaanse regering dat democratisering in het Midden-Oosten het recept was tegen extremisme en terrorisme. Op den duur zouden ook de Amerikaanse belangen daarmee het beste gediend zijn. De *regime change* in Irak stond onder andere in dat teken. Het probleem was echter dat óók enkele van de nauwste bondgenoten van de Verenigde Staten duidelijk autoritair en ondemocratisch geregeerd werden. De goede relaties met de olierijke Arabische monarchieën in het gebied van de Perzische Golf en hun stabiliteit mochten vanuit Amerikaans perspectief natuurlijk niet in gevaar worden gebracht, terwijl toch een zekere mate van democratisering doorgevoerd zou moeten worden.

In die zelfde tijd hadden de *Arab Human Development Reports* van het United Nations Development Programme UNDP (vanaf 2002) onmiskenbaar de achterstand vastgesteld in de Arabische wereld in het algemeen op het gebied van onder

andere vrijheden, kennis, onderwijs en de positie van de vrouw. Hoewel het aan geld meestal niet ontbrak, gold dit ook voor de Arabische koninkrijken, sjeikdommen en emiraten aan de Golf. Zowel intern als extern bestond er in de Golfstaten druk om hervormingen door te voeren, maar evenzoveel factoren hielden dit ook weer tegen.

Dit spanningsveld was een belangrijk onderwerp van een conferentie die in 2005 plaatsvond aan de universiteit van het Britse Durham. Resultaat daarvan is een bundel met uiteenlopende beschouwingen over de zeer voorzichtige eerste stappen op weg naar democratisering in deze regio. De meeste auteurs zijn het erover eens dat in een 'globaliserende' wereld meer openheid en politieke participatie noodzakelijk zijn, maar dat die slechts in een geleidelijk proces van binnenuit tot stand kunnen worden gebracht.

In een analytisch sterke bijdrage constateert Gerd Nonneman, een bekend deskundige op dit gebied, dat de politieke cultuur zich verzet tegen van buitenaf opgelegde hervormingen. Maar als liberalisering eenmaal op gang komt, kan dat een effect hebben op de hele regio. Heersers zullen echter de angst voor chaos en instabiliteit gebruiken om een uiterst

langzaam proces van geleidelijkheid te rechtvaardigen. Revolutionaire veranderingen op korte termijn zijn dan ook niet te verwachten.

Baghat Korany stelt dat democratie in de regio nog vaak geassocieerd wordt met westerse overheersing en een bedreiging voor de islam. Het verzet tegen de moderniteit wordt dan ook vaak geformuleerd met aan de islam ontleende argumenten. Daarom is voor hervormingen ook een verandering in het denken nodig. De discussie over de verenigbaarheid van islamitische waarden en die van de democratie (consultatie, geen dwang in geloofszaken, enz.) komt in een van de hoofdstukken van het boek daarom terecht wat nader aan de orde.

Mahjoob Zweiri vergelijkt in het slothoofdstuk de toestand in twee expliciet religieuze staten (maar onderling toch zeer verschillend): Iran en Saoedi-Arabië. In beide gevallen ontbreekt het aan een democratische cultuur en zijn de reformisten te zwak of krijgen ze te weinig ruimte. Het Iraanse concept van *velayat-e faqih* (de heerschappij door de godgeleerden) en positie van de *ulama* (godgeleerden) in Saoedi-Arabië zijn in deze gevallen de hoeksteen voor de legitimatie van het zittende bewind. En die hoeksteen zullen de regimes

uiteraard koesteren; hun voortbestaan hangt ervan af.

Daarnaast constateren veel auteurs dat in de meeste rentenierstaten aan de Golf een krachtige middenklasse en een *civil society* ontbreken. Besluiten worden al sinds mensenheugenis van bovenaf opgelegd. De staatskas is immers nauwelijks afhankelijk van belastinginkomsten en is vaak goed gevuld dank zij de olie-inkomsten. Buiten de staat om hebben (economische) belangengroepen zich niet of nauwelijks kunnen organiseren.

Case studies over Bahrein en Qatar in het boek laten zien hoe toch door de heersers wel belangrijke stappen gezet zijn op het gebied van onderwijs, vrouwenrechten, beperkte verkiezingen, persvrijheid en dergelijke, maar dat als het erop aankomt, de vorstelijke families toch het laatste woord behouden. Intussen komt (behalve in Dubai) de broodnodige diversificatie van de economie (en

arabisering van de arbeid) nauwelijks van de grond.

Emma Murphy stelt in haar bijdrage dat ook de invloed van de ICT-sector op het democratiseringsproces maar beperkt is. De heersers proberen alle communicatiemedia zoveel mogelijk onder controle te houden door bijvoorbeeld een alliantie aan te gaan met het bedrijfsleven.

Tegenover de westerse (lees Amerikaanse) aandrang om verdere democratische hervormingen door te voeren, wijzen veel heersers (met succes) op het gevaar van destabiliserende factoren in de regio (Iran) én sektarische spanningen, die vaak met sociaal-economische tegenstellingen samenvallen (de positie van de sjiïeten). In zijn bijdrage stelt Steven Wright dat de Verenigde Staten in de toekomst wel zullen vasthouden aan hun hervormingsagenda, maar toch niet ongevoelig zullen zijn voor dergelijke argumenten. Het dilemma

is dat de Verenigde Staten de structuren (geleidelijk) willen veranderen zonder de *status quo* aan te tasten. De nieuwe Amerikaanse president zal de hervormingsagenda van de vorige moeten overnemen en daarmee voor dezelfde moeilijke keuzen komen te staan. Het is te verwachten dat de Amerikanen vooral zullen kiezen voor stabiliteit en daarom genoeg zullen nemen met zeer geleidelijke (vaak cosmetische) hervormingen in de Arabische Golfstaten. Van doorslaggevend belang in de verdere ontwikkelingen in de Golfregio is de rol van het uiterst conservatieve koninkrijk Saoedi-Arabië. Het is jammer dat daar in dit boek niet meer aandacht aan besteed is.

Ruud Hoff

Ruud Hoff, Midden-Oosten-deskundige, doceert aan de School voor de Journalistiek te Utrecht.

Hollandse leeuw en Chinese draak

Yvonne van der Heijden:

De dans van de leeuw en de draak: Verleden, heden en toekomst van de Nederlands-Chinese handelsbetrekkingen.

Amsterdam: Business Contact, 2008; 176 blz.; 19,90 euro; ISBN: 978-90-47000-35-8 (pbk)

Toen Van der Heijden in 1991 naar China ging als correspondentente voor *Het Financieele Dagblad*, was zij benieuwd naar het land, de mensen en de millennia oude cultuur. Haar interesse werd vooral gewekt door verhalen en persoonlijke contacten, die haar ook hielpen het land en zijn lange geschiedenis beter te begrijpen. In *De dans van de leeuw en de draak* deelt ze deze inzichten met de

lezer. In zes hoofdstukken beschrijft ze – toegespitst op de handelsbetrekkingen – de geschiedenis van de bilaterale relaties tussen Nederland en China.

Het eerste hoofdstuk behandelt de periode van 1550 tot 1863. Van der Heijden schetst de VOC-reizen als de basis van de huidige handelscontacten. De Nederlanders slagen er echter niet in directe handelsbetrekkingen met China op te bouwen, vooral door het verzet van de Portugezen, die hun belangen in Zuid-China verdedigen, en door de desinteresse bij de Chinezen. Noodgedwongen wijkten de Nederlanders in 1624 uit naar het eiland Formosa (Taiwan), waar ze kortstondig een handelspost kunnen opzetten. Uiteindelijk ontwikkelt

Batavia zich tot *het* centrum van de theehandel tussen China en Nederland. Het falen van de VOC wijt de auteur vooral aan 'onkunde' van de kooplieden en hun ontbrekend 'inlevingsvermogen'.

Vervolgens bespreekt de auteur het tijdperk van 1863 tot 1949. Na de door de buitenlandse mogendheden in 1842 afgedwongen opening van een aantal Chinese havens richt ook Nederland er een aantal handelskantoren op. De vraag naar Nederlandse producten is echter gering. Alleen de illegale handel in Chinese koelies neemt snel toe, vooral door de grote vraag naar arbeidskrachten in Nederlands-Indië en Suriname. Vanaf de jaren '90 van de 19de eeuw tonen de eerste Nederlandse bedrijven

belangstelling voor China, zoals de voorlopers van Shell en ABN AMRO. Begin zoste eeuw richten ook niet-koloniale bedrijven zoals Philips en Unilever zich op de Chinese markt. De eerste stappen op deze markt worden echter tenietgedaan door de Japanse bezetting en de burgeroorlog. Na de machtsovername door de communisten in 1949 blijft de Chinese markt gesloten voor westerse bedrijven, die uitwijken naar Hongkong en Taiwan. Helaas blijft deze ontwikkeling in het boek onderbelicht.

In het derde hoofdstuk, dat gaat over het maoïstische China (1949-1976), dwaalt de auteur af van het hoofdonderwerp en richt zich meer op de diplomatieke en culturele betrekkingen en zelfs de 'Mao-lobby' in Nederland dan op de wederzijdse handel. Inderdaad was de Volksrepubliek door het chaotische politieke en economische beleid onder Mao in deze periode niet toegankelijk voor Nederlandse bedrijven. Toch noemt Van der Heijden op een andere plaats ondernemingen die er kennelijk in geslaagd waren ook toen in China zaken te doen. Juist verhalen over deze uitzonderingen waren interessant geweest.

In de hoofdstukken vier en vijf, die het tijdsbestek van 1976 tot heden beslaan, komen door het begin van de hervormingen in China weer meer economische onderwerpen in beeld. Na de dood van Mao Zedong in 1976 herstelt China zijn betrekkingen met westerse landen in volle omvang. De inspanningen van Nederlandse bewindslieden worden echter bemoei-

lijkt door de discussie over de levering van onderzeeërs aan Taiwan. In het bedrijfsleven worden deze belangen weerspiegeld door een verdeling in een 'China-lobby' en een 'Taiwan-lobby'. Hoewel de Taiwanese optie in het begin nog de steun van de regering krijgt, komt ook de handel met China goed op gang. Deze ontwikkeling wordt niet door iedereen verwelkomd – het Chinese mensenrechtenbeleid en de onevenwichtige handelsbalans zijn de belangrijkste kritiekpunten in het Nederlandse debat. De Nederlandse onderhandelaars doen hun best om tijdens handelsmissies een maximum aantal orders binnen te slepen. De handelsbalans kan dit echter niet meer beïnvloeden. Al aan het begin van deze eeuw is de waarde van Chinese exporten naar Nederland vijf keer groter dan andersom. Dit geeft al de trend aan voor de toekomstige verhoudingen, waarmee het boek eindigt.

Een strategische beleidsnotitie beschouwt China nu als een 'kans', maar Van der Heijden noemt ook factoren die de concurrentiekracht van de Nederlandse economie verzwakken, zoals de kennisvlucht die gepaard gaat met de keuze van Nederlandse bedrijven om onderzoeks- en ontwikkelingscentra in China op te zetten. Verder is de grote Chinese markt niet voor elke onderneming een succes en verlaten sommige teleurgesteld het land. Helaas gaat Van der Heijden niet verder in op de redenen voor deze beslissingen en de specifieke problemen van deze bedrijven in China.

De lezer krijgt aldus een vrij droevig beeld van de economische betrekkingen tussen Nederland en China. Dit is echter geen juiste weergave van de realiteit. Het grootste gemis van het boek bestaat dan ook daarin dat het perspectief van de ondernemers onderbelicht blijft. Vooral in de laatste drie hoofdstukken, die uitsluitend steunen op archiefbronnen, zouden interviews met ondernemers meer inzicht hebben verschaft.

De lezer waren vele leuke weetjes van een gedreven China-kenner beloofd. Daaraan voldoet het boek niet helemaal. Vijfhonderd jaar wederzijdse betrekkingen en de eigen ervaringen van de auteur laten meer verwachten. Toch verkiest de auteur snel verder te gaan met de grote geschiedenis. De hoofdstukken zelf zijn vaak te beschrijvend, er is te weinig reflectie en soms dwaalt de auteur erg af van het hoofdonderwerp.

Desondanks is *De dans van de leeuw en de draak* een aardige inleiding tot de Nederlands-Chinese betrekkingen. Het boek leest vlot en geeft een beknopt overzicht over hoe Nederlanders door de eeuwen heen zaken hebben gedaan met een land dat bij het eerste contact al een van de belangrijkste economieën ter wereld was en zich opmaakt deze plaats te heroveren.

Liang Wai-Chan & Susann Handke

Liang Wai Chan is bedrijfskundige en sinologe.
Susann Handke is juriste en sinologe.